

«МУЗЕОГРАФІЯ» ЯК ВИД ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ: ВХОДЖЕННЯ ТЕРМІНУ ДО ЛЕКСИконУ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Н. Ю. Чергiк

Національний заповідник «Хортиця»

cherhik.n@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4597-7184>

В. І. Мiльчев

Запорiзький національний університет

vladmilchev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4432-3322>

Ключові слова: термін, музеографія, джерело.

В статті представлений процес інтегрування терміну «музеографія» до українського наукового дискурсу. Аналіз залучених публікацій довів, що його входження відбулося у другій половині ХІХ ст. шляхом ознайомлення із західноєвропейським та російським науковим доробком. Слово отримало етимологічне визначення яке зберігає до сьогодні. Протягом ХІХ ст. поняття переважно пов'язувалась із археологічними та етнографічними дослідженнями. Сьогодні розглядається в системі музеєзнавства. В межах цієї історичної дисципліни виступає вторинним носієм інформації про музейні збірки. В якості первинного джерела служить базою досліджень практики та теоретичного осмислення музейної справи.

«MUSEOGRAPHY» AS A TYPE OF PUBLICATION OF SOURCES: INCLUSION OF THE TERM IN THE LEXICON OF NATIVE SCIENTISTS (SECOND HALF OF THE XIX - BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

N. Cherhik

Khortytsia National Reserve

V. Milchev

Zaporizhzhia National University

Key words: term, museography, source.

The article presents the process of integrating the term «museography» into the Ukrainian scientific discourse. The analysis of the involved publications proved that its entry took place in the second half of the XIX century through acquaintance with Western European and Russian scientific works. The concept has received an etymological definition which retains to this day. During the XIX century museography was associated mainly with the description of archaeological and ethnographic collections. During the XX-th century, as an active term, it dropped out of museum journalism. Today museography is considered in the system of museum studies. Within this historical discipline, it serves as a secondary carrier of information about museum collections. As a primary source, it serves as a basis for research into the practice and theoretical understanding of museum affairs.

Аналіз понятійного апарату є важливим етапом наукової роботи. Іноді ретроспективний погляд висвітлює деформацію дефініції. Якщо мова йде про поняття, яким позначали наукову діяльність, то змінюється і статус цього роду занять. Та-

кий термінологічний процес яскраво демонструє мутація поняття «музеографія», яким у ХVІІІ – в першій половині ХХ ст. означали інтелектуальний труд (опис та публікацію музейних колекцій), а у післявоєнний час в Західній Європі стали пов'я-

зувати із практичним аспектом музейної роботи (реставрація, експозиційна робота, освітлення). Між тим, в радянському та пострадянському просторі дефініція протягом ХХ ст. не змінилась, залишившись у своєму первинному варіанті на етимологічних позиціях ХІХ ст. – опис музеїв. Сучасна інтеграція наукової сфери України до європейського наукового середовища підсилює актуальність дослідження термінологічної різниці. В зв'язку із цим, предметом дослідження даної статті обрано процес входження «музеографії» в українські наукові терени. Мета дослідження: виявити шляхи уведення терміну до вітчизняного наукового дискурсу; з'ясувати значення та ступінь його сприйняття науковою спільнотою України протягом другої половини ХІХ– початку ХХІ ст.

Очевидно це поняття увійшло до українського наукового дискурсу у ХІХ ст. через контакти із європейськими та російськими науковими колами. На теренах Російської імперії «музеографія» фіксується у словниках та енциклопедіях від другої половини ХІХ ст. в якості слова грецького походження, яким означають описи музеїв та предметів, що в них зберігаються¹. Факти показують, що науковці Російської імперії були ознайомлені як із зарубіжним досвідом опису колекцій (наприклад, стаття «Музей» енциклопедії Брокгауза-Ефрона містить потужний перелік музеографічних творів зарубіжного, російського, українського видавництва, в тому числі роботи Каспара Енкеля та Франса Джакобі, в титулі яких міститься слово «музеографія»²; так і з поглядами на місце музеографії в структурах наукового знання.

Наприклад, у 1847 р. в лейпцігському енциклопедичному виданні Брокгауза була опублікована стаття Гаазе «Філологія»³. Робота являє собою яскравий приклад поширеного у першій половині ХІХ ст. погляду на філологію як історичну науку⁴. Виходячи із такої позиції, Гаазе запропонував до-

волі складну систему філології, в якій музеографія віднесена до «серії інструментальних дисциплін» разом із історією літератури та епіграфією, нумізматику, бібліографією. Її призначення, як і інших допоміжних історичних дисциплін («інструментів»), висловлена лаконічно – забезпечити ключ до розуміння історичного матеріалу⁵.

Робота Гаазе зацікавила російського дослідника О.Пеховського. У 1872 р. на сторінках «Журналу міністерства народного просвітництва» він виклав власні розслідування під назвою «Що таке філологія?», де серед іншого озвучив погляд на музеографію як на «інструмент науки» в схемі філологічних досліджень⁶.

У ХІХ ст. розробляються і місцеві варіанти вписування музеографії до наукових систем. Наприклад, в журналі «Бібліотека для читання» анонімний автор представив статтю «Нарис науки старожитностей», в якій виклав структуру археології із трьох складових: топографія, роди пам'яток, історія мистецтва. Музеографію автор відніс до топографії, наділивши її функцією служити більш досконалому географічному розподілу археологічних пам'яток для кращого їх розуміння⁷.

У зв'язці із археологічними дослідженнями музеографія подана в російському «Новому енциклопедичному словнику»; причому представлена не тільки як інвентаризація та каталогізація (*опис*) колекції, а й як *методустрою* музею, спосіб оснащення музеїв предметами та їх розміщення в експозиційному просторі⁸. Можемо припустити, що таке поєднання інтелектуальної та практичної діяльності відображає обізнаність науковців Російської імперії з новими віяннями щодо ролі музеографії, коли в першій декаді ХХ ст. в західноєвропейському науковому дискурсі намітився відхід від етимологічного сприйняття музеографії і перенесення її до галузі практичної роботи в музеї⁹.

Між тим, такий формат дефініції в Російській імперії не прижився. Музеографія сприймалась

¹ Музеография. *Объяснительный словарь 30000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык с объяснением их корней*. Издание второе исправленное. Издатели Бурдон И.Ф., Михельсон А.Д. Москва: в Универ.Типографии, 1866. С.378.

² Музей. *Энциклопедический словарь, начатый проф. И.Е.Андреевским, продолжается под редакцией К.К.Арсеньева и заслуженного профессора Ф.Ф.Петрушевского*. Санкт-Петербург: типо-литография И.А.Ефрона, 1897. Том XX. С.114.

³ Haase. *Philologie. Allgemeine Encyclopdie der Wissenschaften und Künste*. Leipzig: Broekhaus, 1847. Dritte Section. O–Z. Dreiundzwanzigster theil. Philipp (Weltliche Kurf irsten) Philosophiana. P.374–422.

⁴ Ясь О. Ідеї та образи українського романтичного історіописання ХІХ ст. *Академічні й доакадемічні образи української історіографії: Колективна монографія*. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2012. С.195–196.

⁵ Haase. *Philologie...* P.393–394.

⁶ Пеховский О. Что такое филология? *Журнал министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург: Типография И.С.Балашева, 1872. Часть CLXIV. С.47–48.

⁷ Очерк науки древностей. Библиотека для чтения. *Журнал словесности, наук, художеств, промышленности, новостей и мод*. Санкт-Петербург: в типографии Карла Крайя, 1850. Том 104. С.143–144.

⁸ Археология. Новый энциклопедический словарь. *Издание Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон*. Санкт-Петербург: типография «Брокгауз-Ефрон», 1911. Том III. С.877.

⁹ Чергик Н.Ю. Становлення та розвиток терміну «музеографія» в європейському науковому дискурсі ХVІІІ – початку ХХІ століття. *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя. 2020. Том 2. №54.

етимологічно і переважно була пов'язана із археологією та етнографією. Доказом цьому служать публікації під титулом «музеографія» у наукових часописах. Такий розділ присутній у «Відомостях товариства археології, історії та етнографії при Імператорському Казанському університеті». Зауважимо, що подані до нього описи не відзначались уніфікацією: одні автори викладали переліки музейних предметів за датами надходжень (Д.Лобанов¹⁰); інші розподіляли за галузями науки (П.Чуприн¹¹); треті брали за основу матеріал артефактів (Н.Март'янов¹²). Варто відзначити, що «Відомості» виходили з 1878 р. і майже в кожному томі публікували описи предметів старовини. Однак, рубрика «Музеографія» присутня лише у випусках 1894–1896 рр. До цього часу і після музеографічні статті розподілені по різних рубриках. На нашу думку, це свідчить про кволе вживлення терміну до наукового лексикону російських вчених.

Переходячи до українського ґрунту розвитку терміну «музеографія», відзначимо, що одним із шляхів його уведення до наукової сфери у ХІХ ст. можна вважати регулярний обмін виданнями. Відомо, що Казанський університет тримав такий процес із рядом українських наукових осередків¹³. Аналогічний обмін, з явною кількісною прогресією, мало Одеське товариство історії та старожитностей. Це яскраво відображено у «Звітах» товариства, кожний випуск якого демонструє активне поповнення бібліотеки Одеського товариства російськими та іноземними музейними виданнями (каталогами, описами, звітами, путівниками) та науковими часописами. Серед них є

такі, в яких присутній термін «музеографія». Так, у 1895 р. Одеське товариство отримало ХІІ том «Відомостей товариства археології, історії та етнографії при Імператорському Казанському університеті», із рубрикою «Музеографія».

Проте, власне в українському науковому видавництві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. термін не проявлений. Огляд потенційно можливих носіїв слова «музеографія» показав, що воно відсутнє у «Трудах Київської духовної академії», «Київській старовині», «Археологічному літопису Південної Росії» – при тому, що видання містять інформаційні матеріали про музеї та їх збірки. Не виявлений термін у «Записках Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» та «Звітах» цього ж товариства – при тому, що переліки нових надходжень до музейних збірок містяться у кожному випуску.

Протягом ХХ ст. уведення терміну до наукового лексикону залишалось на рівні попереднього століття. Як уже зазначалось, в той час як в Європі поступово відійшли від етимологічного розуміння музеографії¹⁴, в СРСР дефініція не змінилась. Різниця у поглядах яскраво виявляється порівнянням іншомовних варіантів статей журналу «Museum» із російськомовною версією, де слово «музеографія» переважно замінене фразами, що позначають практичну роботу в музеї: «музейна справа»¹⁵; «музейна робота», «експозиційна робота», «створення експозиції»¹⁶; «вільне розташування предметів»¹⁷; «розміщення експонатів»¹⁸; «експонування виробів»¹⁹; «експонуван-

¹⁰ Лобанов Д.И. *Новейшие приобретения музея Уральского общества любителей естествознания в Екатеринбурге. Известия Общества археологии, истории и этнографии при Казанском Императорском университете.* 1893. Казань: типо-литография Императорского университета, 1894. Том XI. Выпуски 1–6. С.201–203.

¹¹ Чуприн П. Список антропологических, археологических, исторических и этнографических предметов Барнаульского горного музея. *Известия Общества археологии, истории и этнографии при Казанском Императорском университете.* 1893. Казань: типо-литография Императорского университета, 1894. Том XI. Выпуски 1–6. С.396–398.

¹² Март'янов Н. Древности Минусинского края, поступившие в Минусинский музей с января 1892 года по декабрь 1893. *Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском университете.* 1894. Казань: Типография Императорского Университета, 1895. Том XII. Выпуск 1. С.90–95.

¹³ Список ученых обществ и учреждений, с которыми Общество А. И. и Э. состояло в обмене изданиями. *Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском университете.* 1894. Казань: Типография Императорского Университета, 1895. Том XII. Выпуск 1–6. Приложение. С.10.

¹⁴ Чергик Н.Ю. Становления та розвиток терміну «музеографія» в європейському науковому дискурсі ХVІІІ – початку ХХІ століття. *Zaporizhzhia Historical Review.* Запоріжжя. 2020. Том 2. №54.

¹⁵ Makagiansar M. Museumsfortodayandtomorrow: aculturalandeducationalmission. *Museum. Issuesinmuseumpractice.* 1984. No. 141 (Vol. XXXVI, No. 1). P.6.; Макагиансар М. Воспитательная и просветительная роль музеев сегодня и завтра. *Museum. Вопросымузейнойпрактики.* 1984. № 141. С.6.

¹⁶ Jammot D. Cost-effectivmess and efiency in a small museum. *Museum. Issues in museum practice.* 1984. No. 141 (Vol. XXXVI, No. 1).P.26,27,29.; Жаммо Д. Эффективность малых музеев. *Museum. Вопросымузейнойпрактики.* 1984. № 141. С.26,27,29.

¹⁷ Lassalle H. Beaubour: The old and the new. *National Museum of Modern Art, 1977 – 81. Museum. Permanent exhibitions.* 1987. No. 154 (Vol. XXXIX, No. 2).P.67.; Лассаль Э. Бобур – в прошлом и настоящем. Открытое пространство как выражение современной тенденции. *Museum. Постоянныеэкспозиции.* 1987. № 154. С.16.

¹⁸ Almeida M.T. The display of permanent collections at the Musée d'Orsay, Paris. *Museum. Permanent exhibitions.* 1987. No. 154 (Vol. XXXIX, No. 2). P.114.; Алмейда М.Т. Постояннаяэкспозициямузеяд'ОрсеваПариже. *Museum. Постоянныеэкспозиции.* 1987. № 154. С.66.

¹⁹ Jaoul M. Ethnographic museums today. *Museum. Ethnographic and open-air museums.* 1992. No. 175 (Vol. XLIV, No. 3).

ня», «експозиція»²⁰. Тож, музейники радянської України, читаючи російськомовний «Museum», зустрілись із фактом нівелювання термінологічної різниці.

При тому, що термін «музеографія» залишається чужим, іноземним і фактично покидає музеєзнавчу літературу, формується стійке відношення до музейних видань, як до джерельного ресурсу. Таку думку вперше висловила Г.Б.Закс в статті «Джерела з історії музейної справи в СРСР (1917–1941 рр.)», де виділила і охарактеризувала дві групи джерел: документальні та літературні²¹. Авторка приділила більше уваги джерелам першої групи, оскільки саме вони відображають «політику Радянської влади по відношенню до музеїв»²². Монографії та окремі статті з історії певного музею, музейні путівники, каталоги, листівки, статті, замітки та повідомлення в спеціальних музеєзнавчих журналах (тобто музеографічні твори) Г.Б.Закс віднесла до літературних джерел; назвала їх «захоплюючим матеріалом», однак застерегла, що підходити до них слід обережно, особливо до видань 1920–1930-х років, оскільки в них присутній «вплив буржуазної ідеології, і вульгарний соціологізм, і суб'єктивізм»²³.

Між тим, уже наприкінці ХХ ст. уживання терміну в українському науковому дискурсі поживалося. Музеографія, в якості описової галузі музеєзнавства, зайняла впевнену позицію в структурі цієї історичної (історико-культурологічної) дисципліни. Сформулювалась її мета і завдання: проводити дослідження, збирати і подавати відомості про музеї та їх колекції, нерухомі пам'ятки та історико-культурне середовище; поширювати знання про музей. Що важливо, окреслилась джерельна роль *музеографії* – служити інформаційним ресурсом для вивчення історії колекційної діяльності та музейної справи в Україні; крім того, музейні видання минулих століть запропоновано досліджувати в якості прояву перших теоретичних осмислень музейної роботи. Під таким кутом

зору музеографія представлена у вітчизняних учбових посібниках з історичних дисциплін²⁴; словниках музейних термінів²⁵; монографіях з історії музейної справи²⁶. Окремо відзначимо учбовий посібник О.М.Богдашиної «Джерелознавство історії України», в якій музейні видання (термін «музеографія» автор не уживає) представлені в якості об'єкта джерелознавчої евристики та вторинного носія інформації про історичні пам'ятки, що зберігаються в музеях²⁷.

Зауважимо, що сучасні вітчизняні автори демонструють етимологічне сприйняття музеографії, а також обізнаність щодо інакшого її значення у закордонному науковому дискурсі. Проте, в інформаційних матеріалах зустрічаємо і європейський формат дефініції. Наприклад, у замітці про виставку в Парижі 2012–2013 року, на якій були

²⁴ Специальные исторические дисциплины: учебное пособие / В.О. Землинский, М.Ф. Дмитриенко, Т.А. Балабушевич и др. Киев: НМК ВО, 1992. С.208–216.; Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М.Литвин, В.І.Гусев, А.Г.Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002.. С.254–255.; Всесвітня історія і історична наука, історія України, історіографія, архівознавство, музеєзнавство та бібліографія: термінологічний, понятійний словник-довідник: Навчальний посібник. Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є.І. 2015. С.68–78, 325.; Шевченко В.В., Ломачинська І.М. Музеєзнавство: навч. посібник для дистанційного навчання. Київ: Університет «Україна», 2007. С.126–132.; Белікова М.В., Зайцева М.В. Основи музеєзнавства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: Запорізький національний технічний університет. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2015. С.10–11,13,83–84.; Салата О.О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С.112.; Климишин О.С. Основи природничої музеології. Львів, 2017. С.19–20, 145–146.; Климишин О.С., Шидловський І.В. Природнича музеологія: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С.27–28,194.

²⁵ Словник-довідник термінології музейництва / автори Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. Львів: видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012. Термінологічна серія. Слово Світ. № 15. С.73.; Музеєзнавство: словник базових термінів / укладач-упорядник Л.М.Міненко; за заг. ред. к.і.н, В.В.Карпова. Київ: Фенікс, Національний військово-історичний музей України, 2013. С.60.

²⁶ Шидловський І.В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / за ред. Й. В. Царика. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. С.69–67.; Маньковська Р.В. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір М, 2016. С.32,34,49–53.; Маньковська Р.В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-і рр. – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.01 / Національна академія наук України, Інститут історії України. Київ. 2017. С.94–106.

²⁷ Богдашина Е.Н. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методики, истории: учеб.-метод. пособие: авт. пер. с 3-го укр. изд. Харьков: «Издательство Сага», 2012. С.119.

Р.128.; Жауль М. Этнографические музеи сегодня. *Museum. Этнографическоемузеиммузеиподоткрытымнебом*.1993. № 175 (№ 1). С.4.

²⁰ Marion M. The museography of craft techniques: an experiment in Mexico. *Museum. Ethnographic and open-air museums*. 1992. No. 175 (Vol. XLIV, No. 3). P.142.; Марион М. Экспонирование предметов традиционных ремесел: эксперимент в Мексике. *Museum. Этнографические музеи и музеи под открытым небом*. 1993. № 175 (№ 1). С.18.

²¹ Закс А.Б. Источники по истории музейного дела в СССР (1917-1941 гг.). Очерки истории музейного дела в СССР. Москва. 1968. Вып. VI. С.5–53.

²² Закс А.Б. Источники по истории музейного дела... С.10.

²³ Закс А.Б. Источники по истории музейного дела... С.23.

представлені роботи Іоанна Пінзеля з колекції Національної галереї імені Возницького, слово «музеографія» ужите в характерному для Франції розумінні – як стилістика, образ і форма побудови експозиції, а не письмовий твір про музей, колекцію, експозицію²⁸.

Таким чином, можна зробити висновок, що у XIX ст. українські науковці відкрили для себе термін «музеографія» завдяки тісним контактам з колегами Російської імперії та за її межами. Ключовим шляхом проникнення поняття можна вважати активний обмін виданнями між науковими установами. В науковому середовищі Російської імперії музеографія сприймалась етимологічно (опис музеїв та їх колекцій), а також як дотичний до історичних наук вид діяльності (інструмент науки) переважно археології та етнографії. Власне в публікаціях українських вчених XIX ст. термін «музеографія» не простежується.

²⁸ Куровець О. Відкриття. Перший звіт. [електронний ресурс [Мουσείο](http://live-museums.blogspot.com/2012/11/blog-post_21.html)]. URL: http://live-museums.blogspot.com/2012/11/blog-post_21.html (дата звернення 03.12.2021).

У другій половині XX ст. в СРСР поняття залишалося на етимологічних позиціях, однак в російськомовній музейній публіцистиці, так само і для українських науковців, термін «музеографія» фактично став словом-pongrata.

Публікації сучасних українських авторів демонструють розуміння музеографії як складової музеєзнавства (дисципліни історичного профілю) або музеології (культурологічної дисципліни) із окресленим колом видань, чітко визначеною метою, завданнями. Виділяється джерельна роль музейних видань, як носіїв інформації про музеї, історико-культурне середовище, рухомі та нерухомі історичні пам'ятки, які є предметами музейних збірок або об'єктами їх охоронної діяльності.

Становлення дефініції не можна назвати завершеним. Розвиток вітчизняного музеознавства та орієнтація України на європейський досвід наукової роботи сприяє термінологічним запозиченням. Між тим, саме первинний сенс слова наповнює музеографію якостями історичного джерела і спонукає досліджувати музейні видання як інтелектуальний продукт і потужний інформаційний ресурс.

References

- Almeida M.T. Postoyannaya ehkspoziciya muzeya d'Orse v Parizhe. Museum. Postoyannye ehkspozicii. 1987. № 154. S.65–71.
- Arheologiya. Novyj ehnciklopedicheskij slovar'. Izdateli F.A.Brokgauz, I.A.Efron. Sankt-Peterburg: tipografiya «Brokgauz-ĉfroN», 1911. Tom III. S.872–884.
- Bielikova M.V., Zaitseva M.V. Osnovy muzeieznavstva: navchalnyi posibnyk dlja studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv: Zaporizkyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD, 2015. 180 s.
- Bogdashina E.N. Istochnikovedenie istorii Ukrainy: voprosy teorii, metodiki, istorii: ucheb.-metod. posobie: avt. per. s 3-go ukr. izd. Khar'kov: «Izdatel'stvo SagA», 2012. 234 s.
- Vsesvitnia istoriia i istorychna nauka, istoriia Ukrainy, istoriohrafii, arkhivoznavstvo, muzeieznavstvo ta bibliohrafii: terminolohichni, poniatiinyi slovnyk-dovidnyk: Navchalnyi posibnyk. Cherkasy : vydavets FOP Hordiienko Ye.I. 2015. 616 s.
- Zaks A.B. Istochniki po istorii muzejnogo dela v SSSR (1917-1941 gg.). Ocherki istorii muzejnogo dela v SSSR. Moskva. 1968. Vyp. VI. S.5–53.
- Zhammo D. Ehffektivnost' malykh muzeev. Museum. Voprosy muzejnoj praktiki. 1984. № 141. S.25–29.
- Zhaul' M. Ehtnograficheskie muzei segodnya. Museum. Ehtnograficheskie muzei i muzei pod otkrytym nebom. 1993. № 175 (№ 1). S.4.
- Istorychna nauka: terminolohichni i poniatiinyi dovidnyk: Navch. posib. / V.M.Lytvyn, V.I.Husiev, A.H.Sliusarenko ta in. Kyiv: Vyshcha shkola, 2002. 430 s.
- Klymyshyn O.S. Osnovy pryrodnychoi muzeolohii. Lviv, 2017. 177 s.
- Klymyshyn O.S., Shydlovskiy I.V. Pryrodnycha muzeolohiia: navch. posibnyk. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2017. 208 s.
- Kurovets O. Vidkryttia. Pershyi zvit. [elektronnyi resurs]. URL: http://live-museums.blogspot.com/2012/11/blog-post_21.html
- Lassa' EH. Bobur – v proshlom i nastoyashchem. Otkrytoe prostranstvo kak vyrazhenie sovremennoj tendencii. Museum. Postoyannye ehkspozicii. 1987. № 154. S.9–16.
- Lobanov D.I. Novejshie priobreteniya muzeya Ural'skogo obshchestva lyubitelej estestvoznaniya v Ekaterinburge. Izvestiya Obshchestva arkheologii, istorii i ehtnografii pri Kazanskom Imperatorskom universitete. 1893. Kazan': ti-po-litografiya Imperatorskogo universiteta, 1894. Tom XI. Vypuski 1–6. S.201–203.
- Makagiarsar M. Vospitatel'naya i prosvetitel'naya rol' muzeev segodnya i zavtra. Museum. Voprosy muzejnoj praktiki. 1984. № 141. S.3–7.

Mankovska R.V. Muzei Ukrainy v suspilno-istorychnykh vykykakh KhKh – pochatku KhKhI stolit. Lviv: Prostir M, 2016. 408 s.

Mankovska R.V. Muzeina sprava v Ukraini: teoretychni, praktychni ta antropohichni vymiry istorychnoho dosvidu (1920-i rr. – pochatok KhKhI st.): dys. ... d-ra istor. nauk: 07.00.01 / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv. 2017. 518 s.

Marion M. Ekhspirovanie predmetov tradicionnykh remesel: ehksperiment v Meksike. Museum. Ehtnograficheskie muzei i muzei pod otkrytym nebom. 1993. № 175 (№ 1). S.18–22.

Mart'yanov N. Drevnosti Minusinskogo kraya, postupivshie v Minusinskij muzej s yanvarya 1892 goda po dekabr' 1893. Izvestiya obshchestva arkheologii, istorii i ehtnografii pri Imperatorskom Kazanskom universitete. 1894. Kazan': Tipografiya Imperatorskogo Universiteta, 1895. Tom XII. Vypusk 1. S.90–95.

Muzeieznavstvo: slovnyk bazovykh terminiv / ukladach-uporiadnyk L.M.Minenko; za zah. red. k.i.n, V.V.Karpova. Kyiv: Feniks, Natsionalnyi viiskovo-istorychnyi muzej Ukrainy, 2013. 152 s.

Muzej. Ehnciklopedicheskij slovar', nachatyj prof. I.E.Andreevskim, prodolzhaetsya pod redakcieyu K.K.Arsen'eva i zaslužennogo professora F.F.Petrushevskogo. Sankt-Peterburg: tipo-litografiya I.A.Efrona, 1897. Tom KHKH. S.112–122.

Muzeografiya. Ob»yasitel'nyj slovar' 30000 inostrannykh slov, voshedshikh v upotreblenie v russkij yazyk s ob»yasneniem ikh kornej. Izdanie vtoroje ispravlennoe. Izdateli Burdon I.F., Mikhel'son A.D. Moskva: v Universitetskoj Tipografii, 1866. S.378.

Slovnyk-dovidnyk terminolohii muzeinytstva / avtory R. Mykulchuk, P. Slobodian, Ye. Didenko, T. Rak. Lviv: vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika», 2012. Terminolohichna serija. Slovo Svit. № 15. 128 s.

Ocherk nauki drevnostej. Biblioteka dlya chteniya. Zhurnal slovesnosti, nauk, khudozhestv, promyshlennosti, novostej i mod. Sankt-Peterburg: v tipografii Karla Krajya, 1850. Tom 104. S.129–160.

Pekhovskij O. Chto takoe filologiya? Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Sanktpeterbur: Tipografiya I.S.Balashova, 1872. Chast' CLXIV. S.1–56.

Salata O.O. Osnovy muzeieznavstva: navchalno-metodychnyi posibnyk. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2015. 164 s.

Special'nye istoricheskie discipliny: uchebnoe posobie / V.O. Zemlinskij, M.F. Dmitrienko, T.A. Balabushevich i dr. Kiev: NMM VO, 1992. 324 s.

Spisok uchenykh obshchestv i uchrezhdenij, s kotorymi Obshchestvo A. I. i EH. sostoyalo v obmene izdaniyami. Izvestiya obshchestva arkheologii, istorii i ehtnografii pri Imperatorskom Kazanskom universitete. 1894. Kazan': Tipografiya Imperatorskogo Universiteta, 1895. Tom XII. Vypusk 1–6. Prilozhenie. S.8–12.

Cherhik N.Iu. Stanovlennia ta rozvytok terminu «muzeohrafiia» v yevropeiskomu naukovomu dyskursi XVIII – pochatku XXI stolittia. Zaporizhzhia Historical Review. Zaporizhzhia. 2020. Tom 2. №54.

Chuprin P. Spisok antropologicheskikh, arkheologicheskikh, istoricheskikh i ehtnograficheskikh predmetov Bar-naul'skogo gornogo muzeuma. Izvestiya Obshchestva arkheologii, istorii i ehtnografii pri Kazanskom Imperatorskom universitete.1893. Kazan': tipo-litografiya Imperatorskogo universiteta, 1894. Tom XI. Vypuski 1–6. S.396–398.

Shevchenko V.V., Lomachynska I.M. Muzeieznavstvo: navch. posibnyk dlia dystantsiinoho navchannia. Kyiv: Univer-sytet «Ukraina», 2007. 288 s.

Shydlovskiy I.V. Istoriiia muzeinoi spravy ta zoolohichnykh muzeiv universytetiv Ukrainy / za red. Y. V. Tsaryka. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2012. 112 s.

Yas O. Idei ta obrazy ukrainskoho romantychnoho istoriopysannia XIX st. Akademichni y doakademichni obrazy ukrainskoi istoriohrafi: Kolektivna monohrafiia. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ictorii Ukrainy, 2012. S.195–196.

Almeida M.T. The display of permanent collections at the Musée d'Orsay, Paris. Museum. Permanent exhibitions. 1987. No. 154 (Vol. XXXIX, No. 2). P.113–119.

Haase. Philologie. Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. Leipzig: Broekhaus, 1847. Dritte Section. O–Z. Dreiundzwanzigster theil. Philipp (Weltliche Kurfürsten) Philosophiana. P.374–422.

Jammot D. Cost-effectivmess and eflency in a small museum. Museum. Issues in museum practice. 1984. No. 141 (Vol. XXXVI, No. 1). P.25–29.

Jaoul M. Ethnographic museums today. Museum. Ethnographic and open-air museums. 1992. No. 175 (Vol. XLIV, No. 3). P.128.

Lassalle H. Beaubour: The old and the new. National Museum of Modern Art, 1977 – 81. Museum. Permanent exhibitions. 1987. No. 154 (Vol. XXXIX, No. 2). P.61–67.

Makagiansar M. Museums for today and tomorrow: a cultural and educational mission. Museum. Issues in museum practice. 1984. No. 141 (Vol. XXXVI, No. 1). P.3–8.

Marion M. The museography of craft techniques: an experiment in Mexico. Museum. Ethnographic and open-air museums. 1992. No. 175 (Vol. XLIV, No. 3). P.142–146.